

Henryk Wielecki

Początki muzealnictwa wojskowego w niepodległej Polsce 1919-1920

Niepodległość i Pamięć 2/2 (3), 243-262

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Wielecki

Początki muzealnictwa wojskowego w niepodległej Polsce 1919 - 1920

Władze zaborcze nie dopuszczały możliwości istnienia na ziemiach polskich muzeów narodowych, publicznie dostępnych, które podtrzymywałyby i krzewiły uczucia patriotyczne i polską odrębność narodową.

Odzyskaną niepodległością, po przeszło 120 latach niewoli, Polacy byli oszołomieni i z radością manifestowali wszystko co polskie, patriotyczne, dotychczas zakazane przez zaborców.

W tym klimacie narodziły się w końcu 1918 roku, niemal równocześnie, dwie niezależne inicjatywy co do utworzenia muzeum wojskowego w Warszawie. Jedna z nich wyszła z grona młodych oficerów legionowych i na krótko zmaterializowała się w postaci Polskiego Muzeum Wojskowego, autorem drugiej koncepcji był dyrektor Muzeum Narodowego - Bronisław Gembarzewski.

Inicjatywa powołania do życia pierwszego w Polsce muzeum wojskowego wyszła od oficerów o zainteresowaniach plastycznych i historycznych. Koncepcję Polskiego Muzeum Wojskowego przedstawił ppor. Karol Zyndram Maszkowski¹ - referent do spraw kulturalnych w Biurze Prezydyjnym Ministerstwa Spraw Wojskowych w raporcie do Naczelnika Państwa z dnia 10 stycznia 1919 roku². W założeniach miało to być pierwsze w dziejach Polski muzeum poświęcone wyłącznie sprawom wojskowym, jako placówka integralna związana z odradzającym się Wojskiem Polskim i służebna w stosunku do niego. Miała ona, podobnie jak europejskie muzea wojskowe, przedstawiać plastyczny, wielopłaszczyznowy obraz historii czynów wojennych kraju, czyli tradycje jego siły zbrojnej. Inicjator kładł duży akcent na użyteczność tej placówki dla wojska. Stanowić ona miała pomoc pedagogiczną dla szkół oficerskich, ułatwiać wszechstronne badania historykom wojskowości, a także budzić uczucia patriotyczne i rycerskie w młodych pokoleniach Polaków.

1 Maszkowski Karol Zyndram /1868-1938/ artysta malarz, pedagog, studiował w Szkole Sztuk Plastycznych w Krakowie pod kierunkiem W. Łukaszewicza i J. Matejki. Autor licznych polichromii i witraży. Był kierownikiem artystycznym Muzeum Artystyczno-Przemysłowego w Krakowie. Jako członek "Sokoła" z tej organizacji trafił do II Brygady Legionów Polskich, gdzie dosłużył się stopnia podporucznika w 2 pułku ułanów. Za czyny bojowe odznaczony został Krzyżem Walecznych. W 1919 roku był referentem do spraw kulturalnych w Ministerstwie Spraw Wojskowych. Po zakończeniu działań bojowych w obronie granic odrodzonego państwa opuścił szeregi wojska w stopniu rotmistrza i osiadł na stałe w Poznaniu, gdzie został dyrektorem Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego. Z czasów walk w Legionach Polskich pochodzą liczne jego rysunki węglem i temperą, eksponowane na kilku wystawach sztuki związanej z Legionami, organizowanych w Polsce i Europie w latach 1916-1936.

2 Archiwum Muzeum WP /dalej AMWP/, t. Polskie Muzeum Wojskowe, k. 1 /dalej PMW/.

Tworzywem wystawowym tej nowej placówki miały być "eksponaty plastyczne" /graficzne, rysunkowe i rzeźbiarskie/, mundury /modele i projekty/, środki walki i obrony w ich ewolucyjnym rozwoju, zdjęcia plastyczne nowoczesnych okopów i terenów pól bitewnych, rysunki, szkice i fotografie pozycji wojsk i akcji bojowych oraz portrety zasłużonych w bojach oficerów i żołnierzy. Wśród zadań muzeum mieścić się miało sprawowanie opieki nad pomnikami czynów żołnierskich na polach bitew.

Główna uwaga zwrócona miała być na niedawną przeszłość, a zwłaszcza czyn zbrojny Polaków w czasie wielkiej wojny. Pilną potrzebą stawało się niezwłoczne zdokumentowanie istniejących jeszcze w wielu miejscach okopów ostatnich walk, zebranie relacji od żywych świadków bojów, a także zgromadzenie wszystkich typów umundurowania polskich formacji wojskowych. Muzeum miało być nie tylko składnicą pamiątek ostatniego polskiego czynu zbrojnego, ale przy pomocy wielu materiałów poglądowych ilustrować ewolucję taktyki wojennej w latach I wojny światowej jako muzeum żywe i placówka edukacyjna.

W dalszej perspektywie muzeum przejąć miało prywatne i publiczne kolekcje militariów, rozproszone wśród innych zabytków kultury i pamiątek, inicjując centralny ośrodek polskiego muzealnictwa wojskowego. Ze względów finansowych personel pomocniczy muzeum miał być dobierany z żołnierzy i inwalidów wojennych.

Pozytywna decyzja w sprawie powołania do życia Polskiego Muzeum Wojskowego zapadła bardzo szybko. Naczelnny Wódz - Józef Piłsudski - nakazał utworzenie tegoż muzeum 23 stycznia 1919 roku z tymczasową siedzibą w Zamku Królewskim w Warszawie, który w tym czasie stanowił kwaterę wielu instytucji wojskowych. Kierownikiem muzeum, mianowanym przez kierownika Ministerstwa Spraw Wojskowych został jego inicjator - ppor. Karol Zyndram Maszkowski. W skład Zarządu Muzeum powołani zostali ponadto: artysta rzeźbiarz - Władysław Gruberski, oficer Adiutantury Generalnej - ppor. dr Jan Śliwiński-Effenberger, były komendant Archiwum Legionów Polskich i ppor. Antoni Dziedzicki - adiutant kierownika Ministerstwa Spraw Wojskowych³.

Organizowane muzeum weszło w skład sekcji IV Departamentu Naukowo-Szkolnego Ministerstwa Spraw Wojskowych jako wydział autonomiczny w zakresie budżetu, obsady etatowej i działalności wystawienniczej. Wspólnie z sekcją miały być: biblioteka, pracownia fotograficzna, redakcja wydawnictw i kreślarnia.

Opracowany w lutym 1919 roku statut, jako główne zadanie nowego muzeum określił "utrwalanie w formie plastycznej czynu bojowego Narodu Polskiego w wojnie światowej oraz zorganizowanie instytucji pedagogiczno-demonstracyjnej dla szkół wojskowych"⁴.

Zakres działania obejmować miał prace teoretyczno-wojskowe i techniczno-przygotowawcze. W ramach prac teoretyczno-wojskowych powstać miały oddziały: mundurowy, broni i uzbrojenia, techniki wojskowej, ewidencji zasłużonych i poległych żołnierzy, cmentarzy i pomników oraz ewidencji i ratowania zagrożonych zbiorów zabytków i pamiątek narodowych.

Załączony do projektu statutu etat przewidywał następujące stanowiska: kierownik muzeum - oficer sztabowy, 2 oficerów lub urzędników z wyższym wykształceniem naukowo-

3 Dzienniki Rozkazów Wojskowych 10/1919 roku, rozkaz nr 381.

4 AMWP, PMW statut, k. 4.

wojskowym lub artystycznym, 2 oficerów lub urzędników niższej rangi, 2 podoficerów, maszynistkę, 1 woźnego i 1 gońca, razem - 10 osób.

Wskazanie ogólne przez kierownika Ministerstwa Spraw Wojskowych siedziby muzeum w Zamku Królewskim w Warszawie wymagało starań o konkretne pomieszczenia do celów ekspozycyjnych, magazynowych, pracowni i biur. W wyniku pertraktacji i ustaleń z Zarządem Gmachów Państwowych Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, który sprawował pieczę nad Zamkiem przejętym od Niemców przez Wojsko Polskie na siedzibę wielu agend Ministerstwa Spraw Wojskowych uzgodniono, że na część ekspozycyjną muzeum najbardziej nadaje się Biblioteka Królewska.

Pierwszą ekspozycją, zaproponowaną i przygotowywaną przez Zarząd Muzeum miała być wystawa umundurowania żołnierzy wszystkich polskich formacji wojskowych, które brały udział w wojnie światowej. Twórcy koncepcji wystawy, którą zatytułowano: Muzeum Wojskowe - Pierwsza Wystawa - Mundur Żołnierza Polskiego, zwrócili się do Bronisława Gembarzewskiego - dyrektora Muzeum Narodowego - w sprawie pozyskania dawnych mundurów wojskowych w celu zobrazowania ewolucji umundurowania i oznak wojskowych. W ekspozycji miały znaleźć się również zestawy odznak stopni, odznaki pamiątkowe Legionów Polskich i ewentualnie sztandary⁵. Wystawa miała rozpropagować ideę muzeum wojskowego w środowisku wojskowym i cywilnym. Niestety, zamierzenia tego nie udało się urzeczywistnić.

Tworzone muzeum planowało przejąć w pierwszym rzędzie dotychczasowy dorobek w postaci zasobu pamiątek, dokumentów i dzieł plastycznych, gromadzonych w Legionach Polskich już od 1914 roku. Zajmowało się tymi zagadnieniami w czasie wojny parę instytucji. Wielką troskę o udokumentowanie dziejów legionowych wykazał Naczelny Komitet Narodowy w Krakowie, który m.in. pozyskiwał i nabywał całe teki dokumentalnych rysunków artystów służących w Legionach Polskich z myślą o przekazaniu ich do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. Starania te kontynuowało później Centralne Biuro Wydawnicze, które było niewątpliwie sprawnym popularyzatorem frontowej twórczości artystów-legionistów oraz skrupulatnie gromadziło dokumentalne fotografie z życia i walk Legionów. Z wyraźnym celem stworzenia odrębnego działu muzealnego powołane zostało też w Krakowie Archiwum Wojskowe Legionów Polskich pod kierownictwem ppor. dr Jana Śliwińskiego-Effenbergera. Zbierane przez archiwum materiały podzielono na dokumentację pozycji bojowych i ważnych bitew /rysunki, akwarele, fotografie/, widoki miejscowości związanych ze szlakiem bojowym brygad legionowych, widoki cmentarzy poległych żołnierzy, portrety zasłużonych oficerów i szeregowych, projekty i wzory umundurowania i oznak oraz zbiór prasy dotyczącej Legionów. Zaslugą Archiwum była popularyzacja niepodległościowej idei Legionów w formie wystaw za granicą w 1916 roku /Wiedeń, Zurich, Berno, Bazylea/ i krajowych w latach 1916 - 1917 w Krakowie, Warszawie, Lublinie, Lwowie, udokumentowanych katalogami.⁶

W zbiorach archiwum zgromadzono rysunki, akwarele, obrazy, plakaty i rzeźby wielu znanych polskich malarzy i rzeźbiarzy, takich jak: Leon Czechowski, Kazimierz Siekulski, Włodzimierz Konieczny - poległy nad Styrem, Henryk Kunzek, Zygmunt Rozwadowski, Jan Rembowski i wielu innych. Po likwidacji przez austriackie władze wojskowe ostatniej formacji le-

5 Tamże, k. 12.

6 Katalogi wystaw legionowych.

gionowej - Polskiego Korpusu Posiłkowego, cały zebrany materiał muzealny w Archiwum Wojskowym Legionów złożono w depozyt do Krakowskiej Akademii Umiejętności. Po odzyskaniu niepodległości, Naczelny Wódz Józef Piłsudski rozkazem z dnia 20 grudnia 1918 roku nakazał przejęcie Archiwum przez Instytut Wojskowo-Naukowy w Warszawie. Zgromadzone tam materiały miały stać się zaczątkiem tworzonego od podstaw Polskiego Muzeum Wojskowego. Część zbiorów rysunkowych, malarskich i fotograficznych oraz plakiet rzeźbiarskich pozostawała w gestii Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie, do którego ppor. K. Maszkowski zwrócił się z prośbą o przekazanie tych materiałów w depozyt⁷.

Po zbiory do Krakowa wyprawiony został we wrześniu 1919 roku por. Józef Andrzej Teslar - referent Uniwersytetu Żołnierskiego przy DO-9 w Krakowie, b. oficer Legionów, związany uprzednio z Archiwum Legionów Polskich, celem przejęcia dokumentów i muzealiów dotyczących b. Legionów Polskich. Okazało się, że zbiory te były rozproszone i ukryte w wielu punktach miasta - w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych, w podziemiach Akademii Umiejętności i w prywatnych mieszkaniach⁸. Rezultaty misji por. Teslara były nadzwyczaj skromne. Spotkał się on z niechęcią przekazywania pamiątek do Warszawy lub z propozycjami zakupu dzieł plastycznych za wysokie sumy.

Do pamiątek legionowych miały dołączyć materiały muzealne zbierane wśród żołnierzy formacji polskich, walczących po drugiej stronie linii frontu w Rosji i Francji.

Członkowie Zarządu Muzeum podzielili się zadaniami co do pozyskiwania zbiorów dotyczących I Korpusu Polskiego w Rosji i Armii Polskiej we Francji. Z pomocą oficerów tegoż korpusu - ppłka Eugeniusza Szpręglewskiego i zaproszonego do współpracy ppor. Mikołaja Wisznickiego zamierzano dotrzeć do pamiątek i dokumentów dotyczących tych formacji. Nawiązano również łączność korespondencyjną z gen. Józefem Hallerem w Paryżu w sprawie potrzeb eksponatowych powstającego muzeum, odnośnie Armii Polskiej we Francji.

Szczególnie należy podkreślić cenną inicjatywę bieżącego zbierania pamiątek z toczącej się wojny o granice powstającego państwa. W tym celu wysłano pisma do dowódców frontów z prośbą o zbieranie wszelkich materiałów i pamiątek z walk bieżących, które miały zasilić zbiory tworzonego muzeum⁹. Starania te zbiegły się z zarządzeniami władz wojskowych o ochronie zabytków na zajmowanych przez wojska polskie terenach wschodnich, czym mieli się zajmować referenci ochrony zabytków przy dowództwach frontów.

Poważnie do zagadnienia ochrony zabytków kultury i sztuki podszedł gen. Antoni Listowski - dowódca Frontów Poleskiego i Wołyńskiego w 1919 roku. Wydał on stosowne rozkazy do dowódców podległych oddziałów o wzięcie w opiekę i umożliwienie ewidencji zagrożonych zbiorów i zabytków, kościołów, cerkwi, synagog, dworów, murów obronnych, archiwów i zabytków ruchomych - obrazów, rzeźb, mebli, gobelinów, starej porcelany, ceramiki, zbroi itp.¹⁰.

7 AMWP, PMW, pismo z 27.VI.1919 r., k. 7.

8 Tamże, raport z 20.IX.1919 r.

9 Tamże, k.18 i 19.

10 Tamże, Rozkaz Dowództwa Frontu Poleskiego nr 142/W z 4.VII. 1919 r. i Rozkaz Dowództwa Frontu Wołyńskiego z 25.VIII.1919 r. karta 84 i 85.

To właśnie z podległych gen. Listowskiemu oddziałów Polskie Muzeum Wojskowe otrzymało swój pierwszy eksponat - łufę armatnią rosyjską, odlaną w Petersburgu, a ponadto 9 sztuk broni odebranej zbolszewizowanemu chłopstwu i inne pamiątki związane z walkami polsko-rosyjskimi w 1919 roku¹¹. Były to pierwsze, jeszcze "gorące" muzealia, które napływały z linii frontu.

Informację o powołaniu do życia Polskiego Muzeum Wojskowego, wraz z apelem o przekazywanie pamiątek, skierowano pisemnie do wielu osób prywatnych w kraju i za granicą¹².

Mimo zapału, wysiłku i zaangażowania Zarządu sprawa organizowania muzeum posuwała się bardzo wolno, a w maju 1919 roku zarysował się poważny kryzys z powodu statutu. Szef Biura Prezydyjnego Ministerstwa Spraw Wojskowych zakwestionował prawomocność zatwierdzonego już przez kierownika MSWojsk. statutu i cofnął wynikające z tegoż statutu pełnomocnictwa Zarządowi Muzeum. Tak więc nie miało ono nadal ustalonego etatu i budżetu. Interwencja u II wiceministra - gen. Kazimierza Sosnkowskiego - spowodowała przeanalizowanie potrzeby istnienia tego muzeum w świetle inicjatywy i równoległych starań dyrektora Muzeum Narodowego Bronisława Gembarzewskiego o wyodrębnienie działu wojskowego z Muzeum Narodowego miasta-gminy Warszawa w odrębne Muzeum Wojska, podległe Ministrowi Spraw Wojskowych, w stosunku do którego istniejące już w Polsce Muzeum Wojskowe byłoby konkurencyjne¹³.

Zdecydowanie negatywne stanowisko dyrektora B. Gembarzewskiego co do idei powołania Polskiego Muzeum Wojskowego "bez zbiorów i siedziby", umotywowane w piśmie do gen. K. Sosnkowskiego z 26 sierpnia 1919 roku przesądziło, jak się wydaje, o losie Polskiego Muzeum Wojskowego. Jego inicjatorzy: por. K. Maszkowski, por. Śliwiński-Effenberger, Władysław Gruberski i wspierających ich ppor. Antoni Dziedzicki na 6 i ostatnim posiedzeniu Zarządu¹⁴ szukali jeszcze możliwości ratowania swojej inicjatywy muzealnej. Pokładali pewne nadzieje w powołanej do życia komisji z udziałem por. K. Maszkowskiego dla zorganizowania Instytutu Historyczno-Wojskowego, któremu miałyby podlegać wszystkie archiwa i muzea wojskowe. W związku z tym, że zebrani wiedzieli już o pozytywnym wsparciu II wiceministra Spraw Wojskowych gen. K. Sosnkowskiego idei dyr. B. Gembarzewskiego w sprawie powołania Muzeum Wojska, jako jedynej centralnej instytucji muzealno-wojskowej w Polsce, członkowie Zarządu wyrazili wolę przedstawienia dyr. B. Gembarzewskiemu propozycji zmiany statutu Polskiego Muzeum Wojskowego i przekształcenia go w instytut demonstracyjno-pedagogiczny z ograniczeniem jego działalności wyłącznie do I wojny światowej. Jednakże starania o pozostawienie Polskiego Muzeum Wojskowego nie dały rezultatu i zostało ono rozwiązane 13 kwietnia 1920 roku¹⁵.

11 Dział Głównego Inwentaryzatora MWP, Inwentarz Polskiego Muzeum Wojskowego, nr rej. I/44.

12 AMWP, PMW, k. 10.

13 Archiwum kancelarii MWP II/125, Memoriał Bronisława Gembarzewskiego do władz wojskowych z 26.VII.1919 r. kwestionujący potrzebę istnienia dwóch muzeów wojskowych.

14 Archiwum kancelarii MWP II/125, Memoriał Bronisława Gembarzewskiego do władz wojskowych z 26.VII.1919 r. kwestionujący potrzebę istnienia dwóch muzeów wojskowych.

Tamże, k. 16, protokół z 16.II.1920 r.

15 Dziennik Rozkazów MSWojsk. 11/1920, p. 262.

W ciągu rocznego istnienia Polskie Muzeum Wojskowe zgromadziło ogółem 739 przedmiotów, dzieł sztuki i fotografii. Tyle zapisano w Księdze Inwentarzowej Darów i Depozytów, prowadzonej w latach 1919-1920, przechowywanej obecnie w dziale Głównego Inwentaryzatora Muzeum Wojska Polskiego¹⁶.

Ponad sto depozytów zwrócono właścicielom. Były to głównie rysunki legionowe Gottlieba, de Laveaux i mapy sztabowe odesłane do Oddziału III Naczelnego Dowództwa.

Muzeum Wojska przejęło między innymi zebraną dotychczas broń, ekwipunek z wojny polsko-rosyjskiej, wyposażenie Legionów Polskich w postaci plecaków, tornistrów, mundurów, chlebaków, manierek itp.

W zbiorach tworzonego Polskiego Muzeum Wojskowego znalazł się też cenny, liczący 91 przedmiotów depozyt z 5 batalionu saperów z Krakowa, ilustrujący wyposażenie saperów z okresu wojny okopów, drutów kolczastych i min.

Wśród zebranych pamiątek były też trzy cenne chorągwie i sztandary: chorągiew powstania styczniowego z dewizą "W górę serca", używana w czasie wojny w 1919 roku przez 24 pułk piechoty, chorągiew 45 austriackiego pułku piechoty i zdobyczny sztandar kozacki z wojny polsko-rosyjskiej.

Zebrano sporo prasy wojskowej, nekrologów, plakatów i wydawnictw Naczelnego Komitetu Narodowego. W muzeum powstały też pierwsze poglądowe odlewy gipsowe ilustrujące typowe odcinki bojowe z lat I wojny światowej.

W związku z decyzją Ministerstwa Spraw Wojskowych o rozwiązaniu Polskiego Muzeum Wojskowego, w lipcu 1920 roku rozpoczęła działalność zorganizowana ad hoc komisja likwidacyjna pod przewodnictwem dyrektora Centralnej Biblioteki Wojskowej. W obliczu niepomysłnych dla Polski wydarzeń wojennych, nie zakończyła ona swojej pracy, a lokal likwidowanego muzeum, nie opróżniony z eksponatów, zajęty został przez Wydział Propagandy Oddziału II Sztabu Generalnego. Po pewnym czasie pozostające bez opieki zbiory przeniesiono bezładnie i bez nadzoru do magazynów Zarządu Zamku. Zebrana ponownie komisja likwidacyjna, w październiku 1921 roku, zastała w magazynach zupełny nieład. Przedmioty były powyrzucane ze skrzyń, szafa z książkami kancelaryjnymi wyniesiona, stwierdzono brak dokumentów. Na szczęście większość najwartościowszych eksponatów przed zajęciem lokalu muzeum przejęło - według opisu - kierownictwo Muzeum Wojska¹⁷.

Powstanie, w styczniu 1919 roku, pierwszego Polskiego Muzeum Wojskowego, w gorącym okresie kształtowania się niepodległego państwa i walk o jego granice, ocenić należy jako działania pionierskie. Nie wytrzymało ono jednak konkurencyjnej koncepcji dyrektora Muzeum Narodowego, który rzucił na szalę cenne zbiory militariów polskich z dawnych epok i lokal jako bazę wyjściową, umożliwiającą powstanie Muzeum Wojska.

W warunkach zniszczonego, biednego kraju i jego potrzeb obronnych, nie stać było na utrzymanie w Warszawie dwóch muzeów wojskowych. Docenić należy inicjatywę, zapał i inwencję twórczą grupki inicjatorów i jedynek pracowników Polskiego Muzeum Wojskowego, które pojawiło się na scenie polskiego życia kulturalnego 75 lat temu.

16 Inwentarz, op. cit.

17 AMP, PMW, k. 83, pismo rtm. Karola Maszkowskiego do przewodniczącego Komisji Likwidacyjnej z 10.XI.1921 r.

Warto pamiętać, że swymi zbiorami zapoczątkowało ono dział historii najnowszej Wojska Polskiego w zbiorach Muzeum Wojska, powołanego do życia 2 kwietnia 1920 roku.

W swym pierwszym memoriale, skierowanym do kierownika "Ministerium Wojny" z 25 grudnia 1918 roku¹⁸ dyrektor istniejącego od 1915 roku Muzeum Narodowego - Bronisław Gembarzewski uzasadniał konieczność założenia w stolicy muzeum wojskowego, jako "świątyni sławy wojennej ubiegłych pokoleń - sławy, której młode nasze wojsko powinno się czuć godnym spadkobiercą". Drugim, istotnym powodem była konieczność gromadzenia odpowiednich materiałów historycznych i współczesnych, polskich i obcych, celem zużycowania ich przy organizowaniu Wojska Polskiego "zgodnie z tradycją narodową i najnowszymi zastosowaniami w wojskach cudzoziemskich".

Dla wypełnienia tych zadań w przyszłym muzeum - zdaniem Gembarzewskiego - winien znaleźć się dział historyczny do końca XVIII w., zawierający broń zaczepną i uzbrojenie ochronne, uzbrojenie artyleryjskie, przybory jeździeckie, chorągwie, znaki dowództwa itp. polskie, zachodnie i wschodnie, zarówno rzeczowe, jak i ikonograficzne. Drugim działem muzeum byłby okres historyczny wojska regularnego w Polsce, począwszy od 1717 do 1918 roku. Dział współczesny zajmowałby się gromadzeniem wzorów rzeczowych i rysunkowych ubiorów, oporządzenia oraz broni niezbędnych do opracowania nowych projektów i do celów badawczych.

Autor memoriału, zdając sobie sprawę z ograniczonych środków materialnych nowo powstającego państwa oraz braku wykwalifikowanych kadr w zakresie muzealnictwa, zaproponował władzom wojskowym tymczasowy związek nowego muzeum z Muzeum Narodowym pod wspólnym zarządem i kierownictwem. Fundamentem muzeum wojskowego byłoby kilka tysięcy przedmiotów rzeczowych i obiektów ikonograficznych, stłoczonych w ciasnych pomieszczeniach Muzeum Narodowego, pod warunkiem przyznania przez władze wojskowe odpowiedniego pomieszczenia. Pilność decyzji w tej sprawie uzasadniana była przez B. Gembarzewskiego brakiem miejsca na przedmioty ofiarowywane spontanicznie przez społeczeństwo, koniecznością podjęcia konserwacji zbieranych militariów oraz potrzebą stworzenia zaplecza dokumentacyjnego dla komisji wojskowych pracujących nad symboliką i umundurowaniem odrodzonej armii. Nie bez znaczenia był też aspekt międzynarodowy utworzenia muzeum wojskowego, jako świadectwa wartości polskiej kultury i jej związków ze światem.

W ślad za tym uzasadnieniem dyrektor B. Gembarzewski opracował i przesłał władzom wojskowym bardziej szczegółowy program, z uwypukleniem roli przyszłego muzeum jako placówki naukowej, wspierającej źródłami archeologicznymi, rzeczowymi i ikonografią pisane materiały źródłowe w zakresie historiografii wojskowej.

Zdaniem autora, muzeum wojskowe powinno odzwierciedlać i przedstawiać na podstawie zabytków "całe życie wojskowe polskie", jako:

- czyny /bitwy, oblężenia oraz wszelkie pomysły taktyczne/,
- rzeczy /broń, ubiory, rzędy, obozy, chorągwie itd./,
- ludzi /bohaterów, wodzów/.

18 Centralne Archiwum Wojskowe /dalej CAW/, Muzeum Wojska, I.341.4.1.

Droga do tego wiodła poprzez poszukiwanie dotychczas ukrytych i mało znanych zabytków, ich gromadzenie, opracowywanie i odpowiednie udostępnianie badaczom i publiczności. Zgromadzone materiały powinny umożliwić stworzenie zasadniczych działów zbiorów. Zaproponowana w programie rozszerzona periodyzacja dziejów oręża obejmowała:

- I. "Broń i przybory jeździeckie przedhistoryczne" /wykopaliska z epoki kamiennej /brązu i żelaza do X w./;
- II. "Okres od X do XV w.";
- III. "Panowanie Zygmunta I i Zygmunta Augusta";
- IV. "Panowanie króla Stefan Batorego";
- V. "Panowanie Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza";
- VI. "Panowanie Jana III";
- VII. "Panowanie Sasów i Stanisława Augusta";
- VIII. "Powstanie Kościuszki";
- IX. "Legiony i Księstwo Warszawskie";
- X. "Królestwo Kongresowe i wojna 1831 roku";
- XI. "Okres od 1832 do 1861 roku oraz powstanie 1863 roku";
- XII. "Okres wojny światowej";
- XIII. "Wojna polska 1919-1920";
- XIV. "Doba współczesna".

Powyższe działy miały być zilustrowane w muzeum przede wszystkim przedmiotami oryginalnymi, obrazami i rycinami. Dopuszczano możliwość rekompensowania braku oryginałów kopiami, reprodukcjami fotograficznymi, odlewami gipsowymi, planami topograficznymi pól bitewnych, fotografiami poboju, twierdz, zamków itd.

Jednocześnie tworzone miały być działy specjalne, niedostępne lub mniej dostępne dla szerokiej publiczności: dział ubiorów, oporządzenia i uzbrojenia polskiego i obcego współczesnego, jako materiał porównawczy dla potrzeb komisji pracujących na rzecz wojska w zakresie nowych wzorów.

Inicjatywa Gembarzewskiego spotkała się z aprobatą ze strony II wiceministra Spraw Wojskowych - gen. Kazimierza Sosnkowskiego. Przyczynił się on walnie do powstania muzeum, a później, do 1939 roku był jego troskliwym opiekunem.

W dotychczasowych opracowaniach, dotyczących historii Muzeum Wojska Polskiego, przyjmuje się jako datę powołania do życia tej placówki - dzień 22 kwietnia 1920 roku tj. podpisanie stosownego dekretu przez Naczelnika Państwa¹⁹.

Gwoli ścisłości należy stwierdzić, że pierwszym dokumentem dotyczącym zorganizowania Muzeum Wojska był rozkaz nr 137/II W.M.19 z 22 grudnia 1919 roku, podpisany przez II wiceministra Spraw Wojskowych - gen. ppor. Kazimierza Sosnkowskiego:

19 *Przewodnik po Muzeum Wojska w Warszawie*, Warszawa 1939, s. 3.; *Przewodnik*, Warszawa 1957, s. 7; I. Wojciechowski, *Muzeum walki zwycięstwa*, "Wojskowy Przegląd Historyczny" nr 1-2, 1985, s. 209.; A. Czerwiński, *Historyczny oręż w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, Warszawa 1978.

"1. Powołuje się do życia Muzeum Wojska jako jedyną centralną instytucję muzealną wojskową, w której przechowywane będą godła, chorągwie, sztandary dawnych wojsk naszych, trofea wojenne, pamiątki wojskowe.

2. W myśl porozumienia z miastem stoł. Warszawą, zapraszam dyrektora Muzeum Narodowego p. Bronisława Gembarzewskiego do podjęcia wstępnych kroków, celem stworzenia Muzeum"²⁰.

Tym samym rozkazem powołano do życia komitet dla rozpatrzenia zasad organizacyjnych, statutu i budżetu Muzeum Wojska. Znaleźli się w nim wyznaczeni oficerowie: płk Wiktor Niesiołowski - szef Instytutu Wojskowo-Technicznego, ppłk Sztabu Generalnego - dr Marian Kukiel, historyk wojskowości, kpt. Wacław Gąsiorowski - oficer przy Misji Francuskiej, ppor. Karol Z. Maszkowski - inicjator i kierownik Polskiego Muzeum Wojskowego, ppor. Mikołaj Wisznicki - artysta malarz, sekretarz Komisji Ubiorczej.

Do komitetu zaproszeni zostali spoza środowiska wojskowego: Bronisław Gembarzewski - dyrektor Muzeum Narodowego i projektodawca utworzenia Muzeum Wojska, Edward Krasiński, właściciel zbiorów Muzeum Ordynacji Krasińskich, zdeponowanych w Muzeum Narodowym, poseł Adolf Małyszko, prof. Jerzy Mycielski, Władysław Rabski i Artur Śliwiński, wiceprezydent Warszawy.

Rozkaz nr 137 o powołaniu Muzeum Wojska i komitetu organizacyjnego otwierał drogę do formalnego, urzędowego zawarcia porozumienia z władzami miasta i włączał czynnie Ministerstwo Spraw Wojskowych do wspierania dalszych działań na rzecz utworzenia wojskowej centralnej placówki muzealnej. Sprawa utworzenia Muzeum Wojska, na bazie działu wojskowego Muzeum Narodowego m. st. Warszawy, rozpatrzona została pozytywnie przez Komisję Magistratu do Spraw Kultury 25 listopada 1919 roku i zaakceptowana uchwałą jego posiedzenia plenarnego 12 grudnia 1919 roku²¹.

10 stycznia 1920 roku wiceminister Spraw Wojskowych - gen. Kazimierz Sosnkowski i wiceprezydent miasta - Artur Śliwiński podpisali "Zasady ustalania stosunku pomiędzy projektowanym Muzeum Wojska i miejskim Muzeum Narodowym"²². W porozumieniu tym zobowiązano władze wojskowe do współdziałania w sprawie pozyskania pomieszczenia. Ustalono - że dotychczasowe zbiory działu wojskowego Muzeum Narodowego pozostają jego własnością, a więc własnością miasta, jak również nowo pozyskane, o ile będą kupowane za pieniądze z kasy miejskiej. Zbiory zakupione z funduszu Ministerstwa Spraw Wojskowych lub ofiarowane bezpośrednio muzeum wojskowemu stają się własnością rządową.

Fundusze na dalszy rozwój muzeum wojskowego, zakup eksponatów, konserwację i urządzenia wystawiennicze przydzielać miało Ministerstwo Spraw Wojskowych. Postanowiono, że dyrektorem nowego muzeum zostanie Bronisław Gembarzewski, z zachowaniem swojej dotychczasowej funkcji dyrektora Muzeum Narodowego.

20 CAW, Muzeum Wojska, I.341.4.4.

21 Tamże, I.34.4.3, uchwała nr 4030.

22 Archiwum Kancelarii Muzeum WP, II/125, k.3.

Wreszcie, za sprawą gen. K. Sosnkowskiego, opracowany w marcu 1920 roku dekret o powołaniu do życia Muzeum Wojska podpisał Naczelnny Wódz Józef Piłsudski w Belwedere 22 kwietnia 1920 roku²³. Jednocześnie zatwierdzony został statut muzeum, określający charakter tej centralnej wojskowej instytucji muzealnej w Polsce, jej cele, organizację i zakres działania.

Tak więc, po przeszło rocznych staraniach i pracach przygotowawczych, oficjalnie miało rozpocząć swą działalność pierwsze w Polsce centralne Muzeum Wojska. Nazwa tej placówki, zaproponowana przez B. Gembarzewskiego, była niewątpliwie wzorowana na sławiącym chwałę armii francuskiej Musée de l'Armée w Paryżu. Uważał on, że jeżeli Muzeum Wojska działa w Warszawie, to przechowuje ono zabytki i pamiątki historyczne chwały oręża polskiego i że prawie uchybieniem byłoby uznawać konieczność dodawania przymiotnika "Polskiego"²⁴.

Wśród kwestii związanych z tworzeniem nowego muzeum, jego przyszła siedziba wysuwała się na czołowe miejsce, a problem ten nie został ostatecznie rozwiązany i po dzień dzisiejszy wzbudza społeczne emocje. Wydaje się, że zaważył tu podwójny związek Muzeum Wojska z Muzeum Narodowym, poprzez wspólne zbiory i osobę jednego dyrektora. Przyjęte przez władze wojskowe zobowiązanie do przydzielenia lokalu, w praktyce - za zgodą B. Gembarzewskiego - ograniczyło się do wyszukania i przydzielenia lokalu zastępczego, na przeniesienie z pomieszczeń dotychczasowego budynku Muzeum Narodowego przy ul. Podwale 15, złożonych tam od 1915 roku zbiorów archeologicznych Erazma Majewskiego²⁵. Po ich wyprowadzeniu, dział wojskowy Muzeum Narodowego, czyli nowo kreowane Muzeum Wojska, uzyskało ogólną przestrzeń ekspozycyjno-użytkową o powierzchni 525 m², włączając w to korytarze i wewnętrzne podwórze. Pomieszczenia biurowe i biblioteka były wspólne dla obu muzeów.

Wkrótce jednak okazało się, że powierzchnia ta jest niewystarczająca i nie daje perspektyw rozwojowych obu muzeom zlokalizowanym pod jednym dachem.

Pierwszą próbą zdobycia nowych pomieszczeń była uchwała Komitetu Nadzorczego z 13 marca 1921 roku dotycząca zwrócenia się do Prezydium Rady Ministrów o oddanie na cele muzealne Zamku Królewskiego, którego sale mogłyby być celowo rozdzielone na 3 części: ściśle reprezentacyjną, muzealną i reprezentacyjną, z wykorzystaniem do jej dekoracji obiektów muzealnych. Podjęte działania za pośrednictwem władz miasta i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w kierunku stopniowego przejmowania Zamku na cele muzealne, w miarę usuwania się zeń agend Ministerstwa Spraw Wojskowych, nie dały rezultatu²⁶. Stąd też rozpoczęto starania u władz stolicy o uzyskanie lokalizacji i zgody na budowę nowego gmachu Muzeum Narodowego. Usilne zabiegi B. Gembarzewskiego doprowadziły do podjęcia przez władze miasta decyzji o budowie dużego, nowoczesnego gmachu przy Al. 3 Maja w Warszawie, w pobliżu wiaduktu mostu ks. Józefa Poniatowskiego.

23 Dziennik Rozkazów MSWojsk. 15/1920, poz. 396.

24 Archiwum Muzeum WP, t. Muzeum Wojska 1920-1938, maszynopis nr inw. 58918.

25 Archiwum kancelarii Muzeum WP, II/125, k. 8.

26 Tamże, Księga protokołów Komitetu Nadzorczego, s. 3-4.

Zgodnie ze Statutem Muzeum Wojska zarząd muzeum stanowili: dyrektor, Komitet Nadzorczy i Rada Muzealna. Pierwszym dyrektorem mianowany został dekretem Naczelnego Wodza z 22 kwietnia 1920 roku Bronisław Gembarzewski - historyk wojskowości polskiej, artysta malarz, dotychczasowy dyrektor Muzeum Narodowego m. st. Warszawy²⁷. Obejmując tę funkcję miał 48 lat. Łączył w sobie kwalifikacje historyka, znawcy sztuki, artysty malarza oraz doświadczenia w pracy muzealnej zdobyte w muzeach Francji i Szwajcarii.

B. Gembarzewski, chorąży rezerwy i inżynierii polowej armii rosyjskiej, mianowany został 8 października 1921 roku pułkownikiem Wojska Polskiego w korpusie oficerów administracyjnych, a na prośbę korpusu inżynierii i saperów włączono go 19 czerwca 1923 roku w skład korpusu z przydziałem służbowym do 1 pułku saperów im. T. Kościuszki²⁸.

Komitet Nadzorczy i Rada Muzeum Wojska, powoływane były na wniosek dyrektora muzeum przez ministra Spraw Wojskowych. Oba te organy powołane zostały do życia w grudniu 1920 roku²⁹.

Skład Komitetu i Rady ulegał zmianom w ciągu 20-lecia międzywojennego, zawsze jednak byli to ludzie bardzo znaczący w hierarchii wojskowej i życiu kulturalnym kraju, podnoszący rangę Muzeum Wojska. W składzie pierwszego Komitetu Nadzorczego znaleźli się:

1. Gen. broni Józef Haller, Generalny Inspektor Artylerii, członek Rady Wojennej oraz przewodniczący Komisji Opiniującej. Po przejściu w stan spoczynku w 1926 roku jego miejsce zajął gen. dr Roman Górecki - prezes Banku Gospodarstwa Krajowego.

2. Gen. dyw. Kazimierz Sosnkowski, minister Spraw Wojskowych, ze względu na swoją funkcję nie brał udziału w pracach Komitetu do 1927 roku, kiedy to został jego przewodniczącym.

3. Gen. dyw. Eugeniusz de Henning Michaelis, wiceminister Spraw Wojskowych, szef Administracji Wojska. W lutym 1923 roku przeszedł w stan spoczynku, a jego miejsce zajął gen. dyw. Lucjan Żeligowski - Inspektor Armii.

4. Gen. dyw. Jan Jacyna - szef Departamentu Szkolnictwa Wojskowego, po odejściu z wojska ustąpił z Rady w końcu 1929 roku.

27 Biogramy B. Gembarzewskiego: Rocznik Towarzystwa Narodowego, Warszawa, 1916, s. 53; Gembarzewski Bronisław [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, Warszawa 1933, t. III, s. 31; **Ł. Stanisław**, *Gembarzewski Bronisław* [w:] *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938, s. 198; **A. Bogusławski**, *Bronisław Gembarzewski* [w:] *Straty kultury polskiej 1939-1944*, Glasgow, 1945, t. II, s. 488; **S. Gepner**, *Bronisław Gembarzewski*, [w:] "Kwartalnik Historyczny", LIII, Kraków, 1946, s. 499; **S. Meyer**, *Bronisław Gembarzewski* "Broń i Barwa", Nr 1, Londyn, 1948; **Wł. Tomkiewicz**, *Gembarzewski Antoni* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Kraków, 1948-1958, s. 372; **Wł. Tomkiewicz**, *O działalności i pracach Bronisława Gembarzewskiego słów kilka* [w:] *Żołnierz Polski - ubiór, uzbrojenie i oporządzenie*, t. I, Warszawa 1960, s. 11, tamże życiorys i bibliografia prac Bronisława Gembarzewskiego; **H. Wielecki**, *W setną rocznicę urodzin płk Bronisława Gembarzewskiego*, "Wojskowy Przegląd Historyczny", Warszawa 1972, Nr 3, s. 375; **H. Wielecki**, *Pułkownik Bronisław Gembarzewski - historyk i muzeolog*, "Muzealnictwo Wojskowe", t. 5, Warszawa 1992, t. 5, s. 341.

28 CAW, Muzeum Wojska, I.341.4.9., k. 16-17.

29 Dziennik Rozkazów MSWojsk. 47/1920, poz. 968.

5. Wiceadmiral Kazimierz Porębski - szef Departamentu Spraw Morskich Ministerstwa Spraw Wojskowych, po przejściu w stan spoczynku zastąpiony został w 1928 roku przez prezydenta m. st. Warszawy inż. Zygmunta Słomińskiego.

6. Płk Sztabu Generalnego dr Marian Kukiel z Biura Historycznego Sztabu Generalnego, ustąpił z Komitetu w 1927 roku, po przeniesieniu go w stan nieczynny we wrześniu 1926 roku i wyjechał z Warszawy.

7. Artur Śliwiński - wiceprezydent m. st. Warszawy, ustąpił w 1923 roku i powrócił do Komitetu w 1936 roku jako senator. Władze miasta reprezentował po nim prezydent m.st. Warszawy Jabłoński, potem Zygmunt Słomiński, a od 1934 roku Stefan Starzyński.

8. Prof. Jan Kochanowski - prezes Towarzystwa Narodowego Warszawskiego i kanclerz Kapituły Orderu "Polonia Restituta", pracował w Komitecie do 1927 roku.

9. Prof. Jerzy Mycielski - historyk sztuki z Uniwersytetu Jagiellońskiego, brał udział za ledwie w jednym posiedzeniu Komitetu Nadzorczego.

Ponadto, w uznaniu zasług dla Muzeum Wojska, powołano w skład Komitetu Edwarda Krasieńskiego, prezesa Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości i Antoniego Strzałckiego, kolekcjonera i wielkiego darczyńcę muzeum.

Członkowie Komitetu Nadzorczego w większości bardzo poważnie traktowali swój udział w tym organie zarządu muzeum. Ton pracom nadawali obaj przewodniczący, najwyżsi rangą generałowie - gen. broni Józef Haller i później gen. broni Kazimierz Sosnkowski. Przedmiotem obrad 15 posiedzeń odbytych w latach 1921 - 1937 były najistotniejsze problemy pracy muzeum, jego siedziby, funduszków, profilu wystaw, gromadzenia zbiorów oraz funkcji społeczno-wychowawczych.

Komitet Nadzorczy oceniał sprawozdania roczne dyrektora muzeum, preliminarze budżetowe, zatwierdzał koncepcje ważniejszych wystaw oraz układ i proporcje ekspozycji stałej. Występował oficjalnie do władz wojskowych i cywilnych jako rzecznik interesów muzeum często uciekając się do metody nacisków bezpośrednich poprzez członków Komitetu na ministra Spraw Wojskowych, premiera rządu czy ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, który sprawował nadzór nad muzealnictwem w kraju. W poważnym stopniu przyczynił się do wytworzenia pozytywnej opinii o muzeum jako placówki naukowej i oświatowej.

Trzecim organem zarządu muzeum była Rada Muzealna, do której zapraszał 9 rzeczoznawców Spraw Wojskowych na wniosek dyrektora. Radę zwoływał w miarę potrzeby dyrektor muzeum i on jej przewodniczył. Było to jego ciało doradcze i opiniodawcze we wszystkich sprawach funkcjonowania muzeum. Spełniała ona również rolę komisji zakupu muzealiów.

W skład Rady Muzealnej zaproszonych zostało w 1920 roku 9 osób:

1/ gen. bryg. inż. Wiktor Gawin-Niesiołowski - szef Instytutu Wojskowo-Technicznego, nie był czynny w Radzie, ponieważ przeniesiony został w październiku 1921 roku do Lwowa;

2/ płk Sztabu Generalnego dr Marian Kukiel - historyk wojskowości;

3/ kpt. dr Wacław Tokarz - historyk XVIII i XIX w., szef Instytutu Naukowo-Wydawniczego;

4/ płk Roman Górecki - pomocnik szefa Oddziału IV Sztabu Głównego, później jako generał i dyrektor Banku Gospodarstwa Krajowego wszedł do Komitetu Nadzorczego;

5/ płk inż. Grzegorz Stefanowicz - szef Departamentu Budownictwa;

6/ płk Tadeusz Malinowski - szef sztabu 2 DP Legionów;

7/ ppor. Remigiusz Kwiatkowski - szef Wydziału Prasowego Ministerstwa Spraw Wojskowych, zastąpiony w 1926 roku przez płka Janusza Gąsiorowskiego z Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych;

8/ Zdzisław Dębicki - literat;

9/ Artur Oppman - literat.

W warunkach wojny i braku preliminarza budżetowego, pierwszy etat z 1920 roku nie został obsadzony. W związku z przejściem sił zbrojnych do stanu pokojowego ustalono w końcu 1921 roku nowy etat Muzeum Wojska na czas pokoju³⁰. Dyrektorem miał być urzędnik cywilny lub oficer w stopniu pułkownika, jego zastępcą oficer w stopniu podpułkownika. W grupie konserwatorów miał być kustosz, 5 asystentów oraz dozorczy sal - inwalidzi wojenni /w miarę potrzeby/. W skład kancelarii, czyli administracji muzeum wchodził kierownik, 2 kancelistów, maszynistka i 2 woźnych.

Niebawem płk Gembarzewski wycofał się z koncepcji zatrudnienia inwalidów wojennych jako dozorców sal, a zaproponował w ich miejsce zatrudnianie studentów szkół wyższych, którzy nadzorując sale udzielaliby wyjaśnień, a oprowadzając zwiedzających - rozbudzaliby ich zainteresowania.

Etat został poprawiony w 1922 roku³¹ i do chwili przeprowadzenia muzeum do nowego gmachu w 1934 roku obejmował 14 stanowisk.

Od początku istnienia muzeum o obliczu tej instytucji decydował dyrektor z pomocą wąskiego grona starannie dobieranych pracowników merytorycznych w liczbie 3-4 osób.

Kierunki pozyskiwania zbiorów we wszystkich muzeach są identyczne: zakupy, dary, depozyty, przekazy i wymiana. Dyrektor Muzeum Wojska sprawę pozyskiwania zbiorów stawiał niewątpliwie na pierwszym miejscu, włączając w te działania swój ogromny autorytet i zapalając do sprawy cały personel. Kustosz Zofia Stefańska napisze później: "Napływ nowych zbiorów miał dla pracowników charakter odświętny"³².

W 1920 roku Bronisław Gembarzewski wniósł "w posagu" dla nowego Muzeum Wojska ok 1000 muzealiów ze zbiorów działu wojskowego Muzeum Narodowego i ok. 1000 złożonych tam depozytów. Ze zlikwidowanego Polskiego Muzeum Wojskowego przejęto 209 przedmiotów, głównie z okresu walk o niepodległość i granice w latach 1914-1920.

W początkowym okresie funkcjonowania Muzeum Wojska, zwłaszcza po jego oddaniu dla publiczności, masowo napływały dary od osób prywatnych, oficerów, związków kombatanckich, instytucji i urzędów państwowych. Wśród ofiarodawców poczesne miejsce zajmuje Antoni Strzałecki, zamiłowany kolekcjoner, właściciel dużej firmy warszawskiej, trudniącej się konserwacją budynków i urządzeniem wnętrz. Od 1917 roku jego dary zasilały już istniejący dział wojskowy Muzeum Narodowego, a popłynęły szerokim strumieniem

30 Op.cit., Nr 23/1922, poz. 77.

31 Dodatek tajny do Dziennika Rozkazów MSWojsk. Nr 48/1921, poz. 215.

32 Z. Stefańska, *Wspomnienia z pracy w Muzeum Wojska w latach 1920-1945*, maszynopis, 1975, s. 22.

w latach dwudziestych. Ogółem w formie daru i częściowo zakupu pozyskano od A. Strzałeckiego w latach 1917-1934 ponad 320 cennych muzealiów, w tym m.in. 46 mieczy, rapierów i szabli, 52 egzemplarze broni drzewcowej i obuchowej, 41 sztuk broni palnej, 67 zbroi, hełmów, tarcz i części zbroi, 28 rzędów, siodła i przyborów jeździeckich, 33 ordery polskie i obce, w tym aż 17 orderów *Virtuti Militari* z XIX wieku.

Równie cennym nabytkiem była zabytkowa broń polska, rzędy końskie husarii, siodło gen. Jana Henryka Dąbrowskiego, szabla gen. Józefa Dwernickiego oraz egzemplarze broni wschodniej z zespołu 215 zabytków przekazanych zgodnie z wolą wielkiego batalisty polskiego - Józefa Brandta, przez jego córki w 1920 roku.

Wiadomości o powstaniu Muzeum Wojska, o jego pierwszych wystawach, rozchodziły się po Warszawie i całej Polsce. Każdy rok przynosił coraz więcej zabytków i kolekcji.

Właściciel znakomitego zbioru rycin w Warszawie, znany ze swojej pracy społecznej i ofiarności - Dominik Witke-Jeżewski złożył w darze muzeum wojskowemu cenną, pod względem wartości historycznej, jak i ilości, kolekcję rycin przedstawiających dawne wojsko polskie. Dzięki temu darowi, Muzeum Wojska stało się pod tym względem najzasobniejszą placówką biblioteczno-muzealniczą w Polsce. Trafity tu bowiem cenne źródła do dziejów ubioru wojska od husarii i piechoty z XVI w. poprzez wojsko Jana III Sobieskiego, kawalerię narodową, powstańców 1794 roku, wojsk Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, formacje powstańcze 1831 roku do projektów ubiorów żołnierzy powstania styczniowego.

Zbiory ikonograficzne muzeum świetnie uzupełniły także dary kolekcji rycin Kazimierza Woźnickiego i Alojzego Władysława Strzembosza.

W końcowym okresie działania Muzeum Wojska, w starym gmachu przy ul. Podwałe wpływały rocznie różne dary od 70-80 ofiarodawców w liczbie od 500 do 800 obiektów³³.

Szerokim strumieniem napływały do muzeum przekazy militariów od wojska, wojenne sztandary, pamiątki z lat wojny i zdobycze wojenne. Z inicjatywy B. Gembarzewskiego już 31 grudnia 1920 roku ukazał się rozkaz Ministra Spraw Wojskowych nakazujący "składanie trofeów i pamiątek w Muzeum Wojska"³⁴. Szczególnie zależało na pozyskaniu znaków bojowych wycofanych z użycia, ubioru wojskowego, odznak, godeł i uzbrojenia pozwalającego wiernie odtworzyć wygląd żołnierzy poszczególnych formacji, z których odrodziło się wojsko i umożliwiającego rozwinięcie działu walk wyzwoleniczych 1914-1918 oraz wojny polsko-sowieckiej 1919-1920.

W Forcie Traugutta gromadzono działa i moździerze, wycofane z uzbrojenia wojska i ciężki sprzęt pozostawiony przez walczące strony na ziemiach polskich. Z magazynów wojskowych pozyskiwano broń ówczesną, wycofane z użytku umundurowanie i nowe wzory.

Znaczący był udział Muzeum Wojska w pracach rewindykacyjnych zabytków polskich z Rosji, Austrii i Szwajcarii. W związku z realizacją art. 11 traktatu ryskiego, zawartego przez Polskę i Rosję sowiecką 18 marca 1921 roku o zwrocie dzieł sztuki i zabytków kulturalnych wywiezionych z Polski w okresie rozbiorów, już wiosną tego roku rozpoczęto w Muzeum Wojska prace przygotowawcze. Powstały tu kopie opisów katalogowych zabyt-

33 Archiwum kancelarii Muzeum WP II/125, sprawozdania roczne, k. 105-124.

34 Dziennik Rozkazów MSWojsk. 50/1920, poz. 1029.

ków polskich zagrabionych przez Rosję. Opisy te sporządził już podczas studiów w Petersburgu młody B. Gembarzewski i teraz okazały się one bardzo pomocne w toku prac rewindykacyjnych na terenie ZSRR³⁵.

Rewindykacja z ZSRR trwała od 1922 do 1928 roku i realizowana była w kilku transportach. W marcu 1922 roku przybył pierwszy transport 40 chorągwi i sztandarów wojskowych, które przewożone na otwartej platformie zostały przemoczone. Były to głównie znaki bojowe wojska Królestwa Polskiego i powstania listopadowego, zabrane z Modlina po upadku powstania oraz 2 kornety dragonów z XVIII w. i 2 chorągwie batalionowe Legionów Polskich³⁶.

Największe transporty nadeszły do Warszawy 12 i 14 listopada 1928 roku Komisja Rozdzielcza przydzieliła Muzeum Wojska m.in. dalsze sztandary i główce sztandarów z powstania listopadowego, sztandary i chorągwie z XVIII w., w tym 2 chorągwie z powstania kościuszkowskiego, chorągwie, proporce i proporczyki do lanc z powstania styczniowego, proklamacje powstańcze, pamiątki po dowódcy oddziału powstańczego - Romanie Rogińskim, powstańcze mundury, 7 kos i pik odebranych powstańcom 1863 roku. Przyjęto też 2 skrzynie z mundurami szeregowych i kaszkietami oficerów z lat 1815-1831. Wśród nich był frak wicemundurowy gen. Wincentego Krasińskiego z lat 1811-1812.

Powróciły pamiątki po gen. J. H. Dąbrowskim, w tym niezwykle cenny zbiór jego broni, wieniec srebrny gen. Bema, order polski i obce oraz główne szablony i luneta polowa T. Kościuszki³⁷. Ogółem z rewindykacji pozyskano 381 muzealiów.

Prace przygotowawcze do otwarcia ekspozycji stałej Muzeum Wojska przy ul. Podwale trwały bez mała 2 lata. Pierwsza wystawa w salach parterowych, w prawym, północnym skrzydle budynku była jeszcze dość skromna. Ograniczała się do dawnej broni, głównie ze zbiorów A. Strzałeckiego. Dalej rozłożono bogate rzędy z XVII w. ze zbiorów J. Brandta, po których następowały pamiątki po Pułku Lekkokonnym Polskim Gwardii Napoleona I z depozytu ordynacji Krasińskich. Zgrupowane razem pamiątki z czasów Królestwa Polskiego i powstania listopadowego kończyły pierwszą wystawę stałą. Daleko jeszcze było do osiągnięcia zakładanego układu ekspozycji zawartego w programie wstępnym z 1919 roku.

Dział wystawowy, z całością zebranych dotychczas muzealiów, rozmieszczony został w 10 salach muzealnych. W I sali mieściła się broń tzw. przedhistoryczna z epoki kamiennej, brązu i wczesnej epoki żelaza. Tu eksponowano też szczątki wozu z grobowca słowiańskiego z IX w. z wykopalisk archeologicznych Józefa Choynowskiego.

Obok wystawiono dużą kolekcję broni siecznej, począwszy od mieczy z XI i XVI w., rapierów, pałaszy, tasaków, szabel i szpadów.

Pośrodku uwypuklono bogatą kolekcję najpiękniejszych szabel polskich z XVI, XVII i XVIII w., z szablą Stefana Batorego i Stanisława Augusta na czele. Ekspozycję tej sali kończyła broń sieczna wschodnia i zachodnia do XX w. włącznie.

Na progu II sali pełnili służbę żołnierze, zaciągając posterunek honorowy przy zbiorze wszystkich dotychczas zebranych 120 chorągwi i sztandarów polskich od końca XVI w. do

35 Z. Stefańska, op.cit., s. 28.

36 Archiwum Muzeum WP, t. MWiMN, protokół z 8.IV.1922.

37 Tamże, protokół z 20.X.1930 r.

1920 roku Hołd tym znakom bojowym żołnierza polskiego z 5 wieków, wyniesionym na dziedziniec muzeum w maju 1923 roku oddał marszałek Francji i Polski, Ferdynand Foch w czasie wizyty w Polsce.

Sala III grupowała zbroje kolcze i płytowe - polskie i zachodnie, z konnym husarzem na czele, broń pociskową i palną oraz hełmy z najcenniejszym szyszakiem piastowskim z XI-XII w.

W centrum sali dominowało popiersie hetmana Stefana Czarnieckiego.

Pod podniebieniem zdobycznego namiotu tureckiego, w sali IV, pokazano bogate rzędy z XVII w., broń sieczną i palną typu wschodniego.

W V sali zgrupowano mundury, obrazy, ordery i pamiątki z okresu panowania Augusta III i Stanisława Augusta, powstania kościuszkowskiego i epopei napoleońskiej z bogatą kolekcją pamiątek po pułku szwoleżerów oraz portretów i miniatur najwybitniejszych dowódców wojska Księstwa Warszawskiego.

W sali VI dominowały mundury generałów, oficerów i szeregowych różnych formacji wojska Królestwa Polskiego i powstania listopadowego. Dominantą tego fragmentu ekspozycji był obraz "Śmierć gen. Sowińskiego na szanłach Woli", namalowany na zamówienie muzeum w 1922 roku Mundury i pamiątki z walk 1846-1848 roku i z powstania styczniowego zamykały ten fragment ekspozycji.

W sali VII zgromadzono pamiątki czynu zbrojnego Legionów Polskich, skupione wokół centralnej gąbłoty z szablą i kurtką Józefa Piłsudskiego.

Formacje polskie w Ameryce, Armia Polska we Francji oraz formacje polskie w Rosji zajmowały salę VIII.

W sali IX zgrupowano broń palną i sieczną z lat I wojny światowej, zdobyczne sztandary Armii Czerwonej, ukraińskie, austriackie i niemieckie oraz umundurowanie i oporządzenie państw obcych.

Sala X - ostatnia - miała charakter uroczysty. Ekspozowano tu popiersie spiżowe marszałka Józefa Piłsudskiego na tle rzędów karabinów, portrety zasłużonych generałów, pamiątki po ks. Ignacym Skorupce, Order Virtuti Militari wszystkich klas i Krzyż Walecznych³⁸.

Na dziedzińcu wewnętrznym ekspozowano lufy dawnych dział i 2 duże armaty z lat I wojny światowej³⁹.

Wystawę stała Muzeum Wojska przy ul. Podwale uważano w owym czasie za nowatorską, odchodzącą od XIX-wiecznych "zamkowych" form dekoracyjnego układu przedmiotów w postaci "wachlarzy" broni białej, drzewcowej i palnej czy przemyślnie komponowanych panopii z wykorzystaniem zbroi, sztandarów, bębnow i innych przedmiotów. Był to więc pokaz pewnych ciągów zgromadzonych zabytków w założeniu - w układzie rozumianym jako historyczny, przerywanym często układem rzeczowym.

Niezwykle ważną rolę w funkcjonowaniu Muzeum Wojska odgrywały wystawy okolicznościowe, organizowane najczęściej wspólnie z Muzeum Narodowym, z wykorzystaniem zabytków wypożyczanych z innych muzeów i prywatnych kolekcji.

38 CAW, Muzeum Wojska, I.341.4.1. i I.341.4.10.

39 T. Korzon, *Przewodnik popularny po Muzeum Wojska*, Warszawa 1925.

Pierwszą taką wystawą inaugurującą działalność wystawienniczą muzeum jeszcze przed urządzeniem ekspozycji stałej, była duża ekspozycja z 1921 roku poświęcona 100-leciu śmierci Napoleona I. Na wystawie zaprezentowano wszystkie zebrane pamiątki dotyczące Legionów Polskich i wojska Księstwa Warszawskiego, ukazane na tle życia codziennego i politycznego Księstwa. Głównym akcentem wystawy był kapelusz stosowany Napoleona, jego szpada i maska pośmiertna cesarza, wypożyczone przez Musée de l'Armée w Paryżu⁴⁰.

W ciągu swego istnienia od 1920 roku Muzeum Wojska było otwarte dla publiczności codziennie, z wyjątkiem poniedziałków, w godz. 11.00-15.00. Wstęp do Muzeum był płatny, a wpływy za bilety początkowo odprowadzano do skarbu państwa, później przeznaczano na zakup eksponatów. Opłata normalna - w ostatnich latach przed wybuchem wojny wynosiła 20 gr., ulgowa - 10 gr., uczestnicy wycieczek płacili - 5 gr.⁴¹.

Frekwencja w Muzeum Wojska w jego pierwotnej siedzibie przy ul. Podwale 15 w latach 1920-1933 wynosiła średnio ok. 25 tys. zwiedzających rocznie.

Wśród zwiedzających muzeum przeważała młodzież szkolna i żołnierze, którzy stanowili ok. 30% publiczności.

Muzeum cieszyło się dużą popularnością w Warszawie i w Polsce. Cenione było również za granicą. Ówczesna prasa cywilna na ogół przychylnie recenzowała działalność wystawienniczą tej placówki muzealnej.

Patrząc z perspektywy 75 lat na pracę Muzeum Wojska, rozpoczętą w 1920 roku, należy z wielkim uznaniem podkreślić te wszystkie inicjatywy, koncepcje i działania, które stały się fundamentem dzisiejszego Muzeum Wojska Polskiego.

W pierwszym rządzie docenić należy dążenie do powiększania zbiorów, bez czego nie byłoby możliwe zrealizowanie koncepcji przedstawienia w ekspozycji pełnego zarysu dziejów oręża polskiego.

Mimo trudności lokalowych starano się wszechstronnie ukazać różne aspekty wojskowości polskiej, stale doskonaląc ekspozycję w trosce o jej rzetelność naukową i komunikatywność.

Inną niewymierną, lecz niezwykle cenną wartością jest promieniujący z tamtych lat entuzjazm do pracy garstki ludzi, ich zapał i całkowite oddanie służbie pamiętkom narodowym.

40 M. H. Stoniewska, *Wystawy Muzeum Wojska Polskiego w latach 1920-1985*, Warszawa 1988, s. 21-22.

41 CAW, Muzeum Wojska, I.341.4.10., sprawozdania.

Płk Bronisław Gembarzewski - twórca i pierwszy dyrektor Muzeum Wojska w Warszawie.

Por. Karol Zyndram Maszkowski - inicjator i organizator
Polskiego Muzeum Wojskowego.

Budynek byłego cyrkułu policji carskiej (ul. Podwale 15),
siedziba Muzeum Wojska w latach 1920-1924.

Fragment ekspozycji Muzeum Wojska, poświęcony "Wojnie Polskiej 1919-1920".

Reprodukcje ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, wyk. Maciej Skoczeń.